

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

„Sante ’Middje... Je terramute...”

Marsica irodalma, népi identitás és az 1915-ös földrengés

Rosangela Libertini

témavezető: dr. Puskás István

Debreceni Egyetem

Irodalomtudományok Doktori Iskola

Debrecen 2014

1. Bevezetés

A XXI. század kezdetén, amikor az olyan szavak, mint „globalizáció”, „világkultúra”, immár hétköznapi élményeinket fogalmazzák meg, s Európa nemzetei, államai keresik helyüket e helyzetben, keresik viszonyukat saját múltjukhoz és az utat a jövőbe, új erővel s új aktualitással vetődik fel az identitás kérdése, értve ezalatt az egyén identitását csakúgy, mint a különböző közösségeket.

Az elmúlt két évszázad során az olaszok közössége egy politikai alapokon nyugvó nemzeti egységet igyekezett megvalósítani, megerősíteni. Azonban a politikai közösség megalkotásának igényét és folyamatát megelőzte a kulturális közösség létrejötte, ami a népnyelvre, vagyis a firenzei nyelvre alapozott írott kultúrához kötődött. Először a humanista tollforgatók közössége, majd a társadalmi elit körében vált elfogadottá az az elgondolás, hogy a nyelv közösséget is teremt, amelyet „olasz”-nak neveztek, nevezünk, ám nem a szó későbbi, politikai alapú meghatározása szerint. A nyelvi-kulturális egységesítési próbálkozások mellett a félszigeten sokféle történet és nyelv született, sokféle lokális identitás, amelyek nehezen találtak közös platformot. Az irodalmi nyelv, s a rá alapozó „képzelt közösség”, mint láttuk, a kulturális-politikai elitet volt hivatott összefogni, megalkotni, a modern nemzettudatnak ennél szélesebb bázisra lett volna szüksége. E helyzet miatt a sokféle helyi közösség egy nemzetbe integrálása mindig is problematikusnak, kérdésesnek mutatkozott.

Európa számára Itália mindig is a nyugati kultúra egyik kitüntetett viszonyítási pontja volt, olyan tér, ahol fizikálisan is megélhető volt az identitás alapját jelentő hagyomány, örökség, akár az antik, akár a keresztény réteg volt érdekes, releváns. Mikor a grand tourok egyik kötelező állomásává, később pedig a nyugati identitás megerősítését kereső művészek, utazók kedvelt célpontjává vált, nem csak az antik romok és emlékek tették a félszigetet érdekessé, de ebben az időben, ezen találkozásokból született meg Közép- és Dél-Itália egzotikus képe is, azon régióé, amely épp a nyugati kultúra bölcsőjének és hivatkozási pontjának tekintett olasz földön helyezkedett el, ám kulturálisan mégis érzékelhetően más, a látogató számára idegen világ képét nyújtotta. Az erre megforduló külföldi utazók leírásai csak tovább erősítették a helyiekben mindig is eleven tapasztalatként élő kulturális tagoltság, sokféleség képét, s kihatással voltak a lokális közösségek önértésére is. A XVIII-XIX. század fordulójától, a nacionalizmusok korában pedig a helyi identitás és a modern nemzettudat egymás mellett élt, bár utóbbi sokkal láthatóbb, hangsúlyosabb volt, különösen Itália egy országban egyesülése után.

2. Az olasz kulturális identitásokkal kapcsolatos jelenkori kutatások

Az egységes Olaszország kulturális-politikai közegében, a tudományosság diskurzusában Antonio Gramsci vetette fel először a hiányzó nemzeti egység, a széttagozottság kérdéseit a két háború közötti fasiszta Olaszországban, s mutatott rá először az országon belüli kulturális-hatalmi érdekek működésére, arra, hogy a hatalom kérdése erőteljesen kulturális kérdés is. A nyugati világ és a rajta kívüli civilizációk, elsősorban a Kelet kapcsolatrendszerének szisztematikus vizsgálata a XX. század második felében kezdődött, első jelentékeny elméleti megalapozója Edward W. Said volt, aki az orientalizmus elméletének kidolgozásakor nagyban támaszkodott Gramsci gondolataira. Said munkássága nyomán virágzott fel a ma posztkoloniális iskolaként ismert módszer, amely a kultúrák, civilizációk találkozásainak, egymásra hatásának helyzetét vizsgálja, első sorban Európa és a volt gyarmatok kontextusában. Az igen szerteágazó kutatások célja a jelenkori világ egyik legsúlyosabb problémájának megértése, s a tapasztalatokból, lehetőség szerint, megoldási javaslatok megfogalmazása. A posztkoloniális iskola felismeréseit, módszereit ugyanakkor ma nem csak a klasszikus gyarmati helyzetben alkalmazzák, hanem számos olyan szituáció vizsgálatakor, amikor két, egymással alá- felérendeltségi, hierarchikus viszonyba lépő közösség, kultúra kerül egymással kapcsolatba.

Olaszországban, Nápolyban, a L'Orientale Egyetemen található a posztkoloniális módszer helyi alkalmazásának központja a Centro Studi Postcoloniali Kutatóközpont, amely részint klasszikus posztkoloniális kutatásokat végez (beleértve az olasz gyarmatosítás történetének feldolgozását is), de horizontja ennél tágabb, s az olasz nemzeti kultúrán belül is, különösen az Észak-Dél probléma vizsgálatakor, e módszert igyekszik applikálni. Munkánk egyik kiindulási pontja, a Nápolyban 2005-ben tartott „Az együttélés humanizmusa: Said dialógusa Gramscival: civil beszélgetések műhelye” címmel megtartott konferencia, illetve az ebből készült kötet, amely egyrészt tisztázza Gramsci és Said, azaz a posztkoloniális diskurzus kapcsolatait, másrészt rámutat ennek relevanciájára az olasz kultúrával kapcsolatos kutatásokban. Az emlékezet és az identitás tanulmányozásának másik fontos szereplője Maurice Halbwachs, a kollektív emlékezet megfogalmazója, aki kifejti, hogy nem csupán az egyén, de egy adott csoport ill. közösség is rendelkezhet saját emlékezettel, s hogy ez az emlékezet nem önmagára irányuló, hanem életben tartja azokat a múltbéli eseményeket, melyek a jelenben is hasznosak az adott csoport számára.

Létezik egy másik iskola, melynek alapítója Pierre Nora, aki a kollektív emlékezet fogalmait összekapcsolta az emlékezhelyekkel, értve ezalatt egy közösség identitása számára jelentős helyeket, dátumokat vagy személyeket, legyen az egy törzshöz, nemzethez vagy fajhoz tartozás egysége, illetve egyéb, különböző érdekek miatt.

Ezen emlékezhelyeket többek között Jan Assmann tanulmányozta, Olaszországban pedig Ugo Fabietti és Vincenzo Matera, teoretikus és általános vonatkozásban, ami pedig az olasz kontextusban szereplő emlékezhelyeket illeti, egy komoly, három kötetes mű foglalkozik vele, több olasz történész és pszichológus tanulmányait magában foglalva, Mario Insneghi szerkesztésében.

3. A disszertáció tárgya és célja

E roppant gazdag témán belül, mely még számos megvizsgálandó kérdést tartogat, a mi tanulmányunk egy igen szűk és különleges területre összpontosít, mint amilyen Marsica, Közép-Olaszország része, mely adminisztratív, ill. történelmi és kulturális szempontból is Abruzzo régiójához tartozik. A munka címe, avezzano-marsicai dialektusban, „Sante Middije... Je terramute!”, azaz „Szűzanya... A földrengés!” nyelvi jelként pontosan utal Olaszország említett területére, de nem csak a tájegységre, hanem annak kultúrájára, s az ahhoz kötődő helyi identitásra is.

Az alcím, „Marsica irodalma, népi identitás és az 1915-ös földrengés” az irodalom, emlékezés, identitás jelenségeinek összefonódását, kapcsolatait jelzi, s kijelöli a dolgozat vizsgálati irányát, mely épp e hálóra koncentrál. Ez a tanulmány ugyanis nem csupán történelmi és társadalmi, hanem irodalmi szempontból szeretné vizsgálni ezt a régiót, viszont a marsicai irodalom identitásképző szerepe eddig nem volt tudományos vizsgálódások tárgya.

4. A munka koncepciói és módszerei

Hogy elérkezzünk célunkhoz, egy itáliai regionális identitás, a marsicai identitás, a helyi irodalom és az emlékezés összefüggéseinek feltárásához, elsődlegesen kétféle, Marsicára vonatkozó irodalmat vizsgáltunk. Először „egy másik világ szavai”-val foglalkozik a dolgozat, azaz az Abruzzók, illetve Marsica jelenlétével a rajta kívüli irodalmi diskurzusokban, elindulva Boccacciótól, a XIX. század utazási irodalmán át jutva el a XX.

század irodalmáig, s amellet érvelünk, hogy az idegen tekintet számára Abruzzo (és benne Marsica) a más, az idegen alakzatai szerint artikulált, megképzett hely képét mutatja. E ponton összehasonlítjuk e képet azzal, amelyet Edward W. Said mutat be, amikor rekonstruálja és elemzi a gyarmatosító Európának a világ déli és keleti részéről alkotott képét (s a hozzá való viszonyulást), és arra a következtetésre jutunk, hogy Marsica képe és a kulturálisan idegenként tekintett Kelet lényegi elemeiben nagy hasonlóságokat mutat.

Az első nagy fejezet második részében azon egykori és mai szerzőkről szólunk, akik Marsicát nem külső, idegen szemszögből, hanem belülről szemlélték, szemlélik és tették, teszik narratívájuk tárgyává, azaz, akik részesei, alakítói a helyi kulturális identitás életének. Közülük is kiemelkedik Ignazio Silone, akinek világhírűvé vált Marsicában játszódó regényei nem csupán a belső nézőpontot (pontosabban e belső nézőpont, s az olasz nemzeti nyelv által hordozott külső nézőpont sajátos elegyét) teszik láthatóvá, de épp emiatt a lokális közösségi identitás megformálásában is igen jelentős szerepet töltöttek be. E munka során két szempontot követünk: egyfelől a témával kapcsolatos irodalmi szövegeket olvassuk, elemezzük, hasznosítva a már elérhető irodalomtörténeti kutatások eredményeit (Silone esetében). Másrészt a helyszínen végzett terepmunka során, a marsicai irodalom kortárs szereplőitől (szerző és intézmények) származó információkat elemezzük.

A munka második részében, miután az elsőben bemutattuk a Marsicához kapcsolódó írott kultúrát, az 1915-ös földrengés irodalmi emlékezetét vesszük górcső alá. Újra végigjárjuk egy rövid excursusban az emlékezet és jel, emlékezet és identitás közötti kapcsolatokat. Az identitás meghatározását segítő tényezők között kiemeltünk kettőt: az irodalmat és az emlékezhelyeket, hisz elgondolásunk szerint e két tényező, mint a vizsgált konkrét példa mutatja, szorosan összefonódva töltik be identitásképző szerepüket. Véleményünk szerint ugyanis Marsica irodalma és az 1915-ben, Avezzanóban történt földrengés, mint emlékezhely, szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban állnak egymással, az elmúlt évszázadban a helyi lakosság önmeghatározásának, önképének szerves elemévé vált, s ekként működik a jelenben is.

Mivel e kérdéssel korábban még nem foglalkozott tudományos kutatás, itt is közvetlenül az irodalmi forrásokat elemeztük, a szövegek olvasásakor a téma nemzetközi szakirodalomban már kipróbált, működő elméleteit, módszereit hasznosítva, különös tekintettel a kritikai kultúratudomány, a posztkoloniális elmélet, valamint a kulturális emlékezet irodalmi reprezentációit vizsgáló módszerekre.. Az olvasott szövegkorpusz összeállításakor az elsődleges szempont a földrengés tematizálása volt, így nem tettünk különbséget a szövegek

ismertségét, elterjedtségét illetően (vannak csak lokális szinten ismert, s vannak országos, sőt nemzetközi sikereket aratott darabok is), hisz tekintetünk csupán Marsica kontextusára koncentrált.

Mindezt azért, hogy megmutassuk, miért tértek és térnek vissza a mai napig a szerzők ahhoz az eseményhez, s ahhoz a történeti momentumhoz, amelytől időben s akár kulturálisan is határozott távolság választja el őket: a választ az identitás, az önmeghatározás erős igényében találjuk meg. Zárlatként röviden kitérünk azon nyelvi-kulturális momentumokra is, amelyek ugyan nem részei az irodalom diskurzusának, ám azt körülölelve, kiegészítve együttesen „dolgoznak” azon, hogy a földrengés élő emlékként, emlékezhelyként, identitásképző elemként működjön mind a mai napig.

5. Tézisek, eredmények

A disszertáció az irodalom, a kulturális emlékezet és a közösségi identitás összefüggéseit vizsgálja az olaszországi Marsicában, amely periferikus helyzete révén jó alkalmat kínál az olasz nemzeti irodalom és kultúra, valamint a lokális formációk közötti interakciók, viszonyok feltárására.

A dolgozat amellett érvel, hogy a sajátos kulturális (és politikai) a szituációban közösség szempontjából fontos, jelentős események, traumák feldolgozásában, valamint ezzel összefüggésben az eseményekre való emlékezés identitásképzésben betöltött szerepének kialakításában és működtetésében – a XX. századi modernitásban – az írott kultúrának jelentős szerep jut. Marsica példáján azt látjuk, hogy épp az emlékezés ad jelentős motivációt a helyi írott kultúra születésének, életének, amely épp létezésével erősíti meg a közösség identitását.

Reményeink szerint a kutatás egyik eredménye az olasz irodalom kevés figyelemre méltított szeletének alaposabb megismerése, mely egyrészt alakítja a nemzeti irodalom diskurzusát azáltal, hogy bizonyos pontokon igazodva, máskor eltávolodva attól, a posztkoloniális teóriából jól ismert, ingázás-effektust felmutatva, működik, azaz értelmezhető a nemzeti irodalom horizontja felől is, másrészt pedig épp az az egyik legfontosabb feladata, hogy a nemzeti helyett, mellett, a lokális kulturális identitást éltesse.

Az itáliai identitás-kutatás eleddig elsősorban a nemzeti identitás kérdésre koncentrált, s az utóbbi időben, a nemzet fogalmának mind problematikusabbá válásával, fordult a figyelem a helyi közösségek, kulturális egységek felé, ám az Abruzzo, Marsica e területen idáig fehér folt volt. A dolgozat célja, hogy érdemi megállapításokat tegyen a marsicai identitás irodalmi

megfogalmazásával kapcsolatban, s teszi ezt a földrengés tematizálása, mint példa vizsgálata által. E kutatómunka folyamán egymás mellé rendelődnek a legkülönbözőbb műfajú és minőségű szövegek, ezáltal is példát mutatva a hagyományos, nemzeti alapú kánonképzés, értékítéleteket, hierarchizáló tevékenység átgondolására, egy másik lehetséges olvasási és rendezési mód kidolgozására, mely nem a nemzeti kereteket, hanem a lokális kontextust tekinti terepének, ebben jelöli ki vizsgálati horizontját (amellett, hogy viszonyítási pontként természetesen mindvégig látható marad a nemzeti kultúra).

Az elvégzett kutatás eredményeként kirajzolódik a lokális irodalom korpusza, annak viszonya a nemzeti, sőt a nemzetközi irodalmi kontextushoz, láthatóvá válik a szövegek helye és működése a helyi közösség életében. A dolgozatnak nem célja a marsicai identitást alkotó elemeknek még megközelítő alaposágú listázása sem, mindössze egy elemre, az irodalomra, sőt azon belül is a földrengést tematizáló irodalomra koncentrálni, s annak szerepét igyekszik megmutatni. A sajátos szempontú újraolvasás hozzájárul ahhoz, hogy kimozdítsa bizonyos szövegeken a régóta rögzített olvasatok hálójából, például Silone marxista, baloldali politikai aktivizmus felől értelmezett munkásságának új távlatokat adjon, megmutassa más természetű relevanciáit. Hasonlóképp rével a disszertáció amellett a posztkolonialitás és a kritikai kultúratudomány által osztott, de ezidáig az itáliai tudományosságban nemigen működtetett elgondolás mellett, hogy az irodalmi szövegek elsődleges intencióikon, megfogalmazott üzeneteiken, olvasási kódjaikon túl gyakran árulkodnak az őket létrehozó, körülölelő kulturális közegről, annak önképéről, a külvilághoz fűződő viszonyáról.

A disszertáció az Olaszországban az utóbbi időkben mind élénkebb lokális identitáskutatás tudományos diskurzusába kíván kapcsolódni, egy az országban kevés figyelemre méltított területre koncentrálni. Ennek remélt hozadéka egyrészt más hasonló régiók iránti élénkülő figyelem lehet, másrészt pedig a tárgyként szolgáló Marsica további ilyen irányú vizsgálata, azaz a helyi önmeghatározás alakulásának, életének további vizsgálata ezen pozitív példa után.

6. Jelen kutatás hasznossága, hasznosulása

A több tekintetben új szemléletű disszertáció hozzájárulás az identitás, az emlékezhely kérdéseinek kutatásához, segít abban, hogy tovább mélyítsük, árnyaljuk az emlékezhely fogalmát és annak fontosságát egy nép identitásának fenntartásában.

A dolgozat szerény hozzájárulás az identitás és a „különbözőség” közötti kapcsolatok, viszonyok tanulmányozásához, amely kérdés jelenleg a bölcsészettudományok egyik

legélénkebben tárgyalt témája világszerte. Jelen kutatás a kérdés sajátos olasz applikációjának vizsgálatával járul hozzá a nemzetközi kutatásokhoz.

Reményeink szerint a disszertációban bemutatott olasz példa megtermékenyítő, inspiráló lehet majd a kelet-európai kontextusban is, s megtalálja majd kapcsolódását a Debreceni Egyetemen folyó emlékezhely-kutatásokhoz is, s az emlékezhely-kutatás egy lehetséges fejlődési irányát vázolja fel akkor, amikor nem nemzeti keretben, hanem egy lokális kultúra közegében működteti az emlékezhely koncepcióját s a vele kapcsolatos vizsgálati módszereket.

Reményeink szerint a dolgozat további módszertani eredménye a posztkolonialitás szempontrendszerének nem szoros értelemben vett posztkoloniális helyzetben alkalmazásával, az iskola egy távlatos fejlődési irányának felvázolása, amely tehát nem nemzetiként értelmezett kereteken belüli mozgások, feszültségek, interakciók leírásához, megismeréséhez segíti hozzá a kutatót, az olvasót.

A dolgozat vállalt célja, hogy részese legyen a modernitásban rögzült olasz nemzeti irodalmi kánon dinamizálásához, relativizálásához azáltal, hogy a nemzeti keretek helyett a lokálisra koncentrálnak.

Az avezzanói földrengés századik évfordulójához közeledve a dolgozat különösen aktuálisnak mutatkozik a marsicai közösség számára azáltal, hogy a helyi identitás kérdését vizsgálva beszél a földrengés emlékezetéről, s ezáltal nem csupán a tudományos diskurzusban, hanem a marsicai kultúra életében is szerepet játszhat. E szerepnek nem csak az önmegértés a része, azaz nem csupán befelé ható relevanciája lehet, hanem azáltal is segítheti e közösség életét, hogy hozzájárul a mások általi megismeréshez, láthatóvá teszi a marsicai identitást a külső szemlélők számára is.

A szerző témával kapcsolatban eddig megjelentett írásainak bibliográfiája:

1. *Influssi italiani nell'opera di Wladyslw da Gelniow*. in Roczniki Humanistyczne, 1992 t. 35/36 (1987/1988), zeszyt 5, pp. 5-15.
2. *Un viaggio particolare*, Tracce, Coop.Editoriale Nuovo mondo, n.9, ottobre 1995, pp. 22-24.
3. *Un nuovo genere letterario nel panorama della letteratura contemporanea abruzzese marsicana: il noir di Gianni Paris*, itt: Disputationes Scientifical Univerzitatís Chatolichae In Ružomberok, , ročník XIII, n.1 r. 2013, Verbum, 2013, pp. 126-144.
4. *Boccaccio e l'italiano: recenti acquisizioni sulle novelle*, itt: Italianistica Debrecensis, Debrecen University press, 2014. (megjelenés alatt).
5. Libertini Rosangela – Marta Mišurova: *Veci, ktoré ešte nikto nevidel: projekt Galileo*. itt: Disputationes scientificae Universitatís catolical in Ružomberok. Ružomberok: VERBUM - vydavateľstvo KU, 2014, roč. 14, č. 1, pp. 122-131.
6. *Uomini e Lupi. La figura del lupo nelle descrizioni del terremoto di Avezzano del 1915* In AA.VV. Per non dimenticare. Volume commemorativo in occasione del centenario del terremoto di Avezzano, LCL Avezzano, 2015 (megjelenés alatt)

